

Darko Gavrilović, Prirodno – matematički fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Nemanja Dukić, Fakultet tehničkih nauka, Univerzitet u Novom Sadu

POLITIČKI, EKONOMSKI I MEĐUNARODNI FAKTORI KOJI SU UTICALI NA RAZBIJANJE JUGOSLAVIJE

Ključne reči : nacionalizam, mediji, političke stranke, Srbija, Hrvatska, međunarodni politički odnosi, ekonomija

Slabosti komunističkog doba

Koliko je period između dva svetska rata bio važan za razumevanje i stvaranje socijalističke Jugoslavije toliko je razvoj te države bio bitan za razumevanje osnove za kolaps koji je pogodio zemlju 1990, a zatim i prouzrokovao ratove na njenim prostorima sve do kraj 1999.godine. Iako je komunistički režim u SFRJ bio znatno popustljiviji nego u drugim državama istočnog bloka, naročito nakon 1965, njegov represivni karakter se ne može dovesti u pitanje. On je bio izražen u nasilnom oduzimanju zemlje, prinudnom raseljavanju ljudi (pre svega nemačke populacije), hapšenjem i progonima političkih neistomišljenika kao i ukidanjem slobode političkog izražavanja. Najžešće represivne mere režim je primenjivao nad pro-sovjetski orjentisanim komunistima u periodu nakon donošenja rezolucije informbiroa, kada je došlo do kulminacije u zaoštavanju jugoslovensko- sovjetskih odnosa.

Ipak, komunistički režim u Jugoslaviji je uprkos svojoj nedemokratičnosti radio na unapređenju nekih aspekata civilnog društva, kao što su sekularizacija države, uvođenje civilnih brakova, poboljšanje društvenog položaja žena i nacionalnih manjina ... ¹ Ipak sva

¹ Blofeld E.S., Balcanizzazione dell' Europa o africanizzazione dei Balcani, in Conflittualita Balcanica. Inegrazione Europea. Ricerche interdisciplinari, 1993, pp.44-51.

vlast u državi nalazila se u rukama jedne, Komunističke partije i vojne sile oličene u JNA (Jugoslovenskoj narodnoj armiji).

Period od 1968, do 1972.godine predstavljao je doba transformacije Jugoslavije u modernu industrijsku državu. U to vreme došlo je do značajnog napretka po pitanjima životnog standarda i obrazovanja stanovništva. Međutim, samo društvo je još uvek bilo nespremno da se suoči sa novim izazovima. Upravo je u to vreme propuštena krucijalna prilika da se društvo transformiše i razvija uporedo sa državom. Međutim, ono je u to doba i dalje ostalo duboko podeljeno (Komunisti protiv anti-komunista, anti-fašisti protiv fašista, mi protiv njih ...). Ono što jugoslovenski (kao i sovjetski) komunisti nisu bili u stanju da shvate, to je da je transformacija izazvana procesom modernizacije neizbežno dovela do pojave pluralizacije interesa, što je bilo u suprotnosti sa tadašnjim jednopartijskim sistemom.

Uprkos tome, vladajuća Komunistička partija je i dalje pravdala svoj legitimitet retorikom o anifašističkoj borbi jugoslovenskih partizana za vreme Drugog svetskog rata. Iako su šezdesetih godina pojedini istoričari pokušavali da reinterperiraju istoriju Drugog svetskog rata, naglašavajući kompleksnost građanskog rata koji se odigrao na teritoriji Jugoslavije, zvanična historiografija nastavila je da pojednostavljeno prikazuje te događaje, praveći jasnu polarizaciju između „revolucionara“ sa jedne i „kontra-revolucionara“ (ustaša, četnika, balista, lokalnih kvislinga, Kraljevske vlade u izgnanstvu ...) sa druge strane, čime je Komunistička partija dobijala ne samo politički legitimitet, već i monopol nad moralnoj ispravnosti.

U periodu između 1968. i 1972.godine propuštena je šansa da se formira zajedničko istorijsko pamćenje kao integracioni i stabilizacioni faktor, i novi osećaj pripadnosti zasnovan na čisto jugoslovenskom identitetu, čime bi se stvorilo „Jugoslovenstvo“ kao jedna celina koja bi u sebi sadržala sve posebnosti južnoslovenskih naroda. Međutim, takav kulturno-politički pristup predstavljao bi težak udarac republičkim nacionalizmima, koji su još uvek bili zastupljeni kod dela društva, a čiji su nosioci bili srednji partijski kadrovi koji su partiji pristupili isključivo iz koristoljublja.

Upravo u periodu između 1960. i 1970.godine u svim republikama je došlo do stvaranja političkih osnova koje su dovele do raspada Jugoslavije krajem osamdesetih godina XX veka. U tom periodu se desio jedan od najznačajnijih pokušaja podsticanja hrvatskog nacionalnog osećanja i jedan od prvih javnih znakova takozvanog pokreta „hrvatsko proljeće“ – Deklaracija o imenu i položaju hrvatskog književnog jezika“ u martu 1967.godine. Taj dokument predstavljao je direktno odbacivanje Novosadskog sporazuma iz 1954.godine o srpskohrvatskom jeziku koji su potpisali vodeći srpski i hrvatski intelektualci i ilustruje koliko

je zemlja još u to vreme bila daleko od proklamovanog „bratstva i jedinstva“. Ovim je bila podrivena i jedina istorijska veza sa jugoslovenskim pokretima iz XIX veka. Otvaranjem vrata punom jezičkom razdvajanju, hrvatski kulturni nacionalisti su stavili pod znak pitanja i sve ostale tipove srpsko-hrvatske saradnje. Gušenje „hrvatskog proljeća“ označilo je s jedne strane početak perioda ogorčene nemoći Hrvatske, a sa druge, početak kraja Jugoslavije. Nasilnim suzbijanjem hrvatskih nacionalnih osećanja jugoslovenski socijalizam je pokazao da ne prepoznaje i ne odobrava različite potrebe pojedinih etničko-nacionalnih grupa, bilo na federalnom ili internacionalnom nivou. To naravno, ove nije zaustavilo, već im je nakon Ustava iz 1974, a posebno nakon Titove smrti samo dodatno dalo krila da krenu put razbijanja zajedničke države.

Važno je pomenuti i ekonomsku situaciju u socijalističkoj Jugoslaviji koja je uticala na raspad zemlje. Glavni cilj socijalizma bio je da svi odlučuju o rezultatima svog rada. Ovaj princip primenjivan je i na nacije. Kada je donesen Ustav 1974, država je počela da odumire, da bi bila zamenjena republičkim vladama, koje su s vremenom potpadale pod sve veći uticaj nacionalističkih sentimenata. Centralna država više nije bila dovoljno jaka da bi se takmičila s mnogo jačim republičkim vladama, pogotovo posle Titove smrti 1980.godine. Tako je sve veći uticaj republika na ekonomski razvoj, koji se ogledao prvenstveno u tome da je svaka republika gledala isključivo sopstvene interese ali i da niko nije vodio mnogo računa o zaduživanju zemlje vodio jednim delom ka neminovnom raspadu. Kada je reč o ekonomije treba napomenuti da je najznačajniji zakon u tom periodu bio Zakon o udruženom radu, usvojen novembra 1976.godine. Njime se u ekonomiju uveo princip samoupravnog odlučivanja. Sva donekle nezavisna preduzeća organizovala su se u osnovne organizacije udruženog rada (OOUR), u kojima su radnici, vodeći se načelima samoupravljanja, odlučivali šta i koliko će se proizvoditi i koliki će biti troškovi preduzeća. Ovaj sistem zamenio je tržišnu ekonomiju: cena gotovog proizvoda se unapred izračunavala i sastavljala mimo principa ponude i tražnje. Republike i opštine koje su postale odgovorne za sopstveni razvoj, bile su primorane da izdvajaju za velike investicije. Sistem je promovisao proizvodnju tehnološki manje zahtevnih proizvoda, što je omogućilo učešće radne snage sa minimalnim obrazovanjem: to je predviđalo punu zaposlenost, ali je i dovelo do negativnih posledica. Zastarela tehnologija i loš kvalitet nisu mogli dovesti do uspeha.² U takvim uslovima katastrofa je bila neminovna. Nju su još samo mogli da uspore međunarodni zajmovi koji su prikrivali neuspehe ovakvog načina

² S. Estrin, *Self-Management: Economic Theory and Yugoslav Practice*, Cambridge 1983, pp. 81-126. Kao i kod John R. Lampe, *Yugoslavia as History*, 2nd edition, Cambridge University Press, 2000, pp. 315-316.

privređivanja. Jugoslavija je postala jedna od najzaduženijih zemalja sveta.³ Novac je umesto u proizvodnju ulagan u razvoj najsiromašnijih delova zemlje (Kosovo, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju i Crnu Goru). Zbog toga je došlo do porasta životnog standarda i smanjene nezaposlenosti, ali istinskih pomaka u privredi nije bilo, jer se živelo od kredita. Izgleda da je republikama prvenstveni prioritet bio maksimalna dobrobit njihovih stanovnika bez obzira na dejstvo koje to može da imana državu kao celinu. Takva situacija, potrajala je sve do kraja sedamdesetih godina, kada je zbog svetske energetske krize priliv stranog kapitala zaustavljen. Od tada se ekonomska situacija znatno pogoršala, spoljni dug države je iznosio 20 milijardi američkih dolara, došlo je do porasta inflacije i nezaposlenosti i pada proizvodnje i životnog standarda.⁴ U prodavnicama je dolazilo do nestašica određenih proizvoda za opštu upotrebu.

Titova smrt 1980.godine označila je i početak kraja Jugoslavije. Jugoslovensko rukovodstvo se trudilo da zadrži kontinuitet njegove spoljne i unutrašnje politike pod sloganom „i posle Tita – Tito“. Očuvanje starog sistema bilo je nemoguće ostvariti jer je država ostala bez lidera koji bi mogao svojom harizmom zaustaviti širenje regionalnih i međuetničkih antagonizama. Hronična slabost države se ogledala u političkom, privrednom i kulturnom sistemu Jugoslavije. Oni su se ogledali u neefikasnosti centralne države i usponu konkurentskih centara moći unutar zemlje, u nesposobnosti socijalističke Jugoslavije da stvori bogatstvo i obezbedi dovoljno privrednih prilika za prosperitet građana, te u nesposobnosti jugoslovenske države da stvori dovoljno veliku grupu građana koja bi delila jugoslovenski identitet dovoljno moćan i velik da porazi nacionalne narative koji su konkurisali jugoslovenstvu. U takvoj atmosferi, nakon Titove smrti, Jugoslaviju je zahvatio proces razdvajanja koji je kulminirao građanskim ratom 1991.godine. Pomoć koja je stizala sa Zapada samo je odložila krizu koja je bila neminovna. Za izlaz iz ekonomske krize u koju je država dospela, bilo je potrebno sprovesti radikalne ekonomske mere, međutim stara partijska garnitura, koja se još uvek nalazila na vlasti, nije bila odlučna za povlačenje takvih poteza. Političku krizu produbljavala je ekonomska kriza i pogoršavanje međuetničkih odnosa, počevši od poremećaja srpsko-albanskih odnosa na Kosovu. To je bio uvod u krvavi nestanak Jugoslavije koji će se odigrati devedesetih godina XX veka.

³ Više o tome vidi kod B. McFarlane, *Yugoslavia: Politics, Economics, and Society*, London 1988; H. Lydall, *Yugoslavia in Crisis*, Oxford 1989.

⁴ J.R. Lampe, *Ibidem*, 1st edition, 1996, p.315-316.

Političko samorazaranje na kraju osamdesetih i početkom devedesetih godina XX veka

Jedan od glavnih uzroka jugoslovenske krize tokom osamdesetih godina, nalazio se u selekciji partijskih kadrova. Glomazni birokratski aparat, korupcija, karijerizam pojedinaca, ogromna vlast u rukama lokalne elite, u potpunosti su paralisali jugoslovenski (kao i istočno-evropski) komunistički sistem koji je već bio uzdrman novim ekonomskim i socijalnim izazovima globalizacije novog doba. Takođe, treba napomenuti da je Jugoslavija postala savez republičkih oligarhija, koje su zemlju nakon Titove smrti 1980.godine, dovele u političku krizu. Komunističke republičke elite su u međusobnim obračunima koristile masmedije, dajući im prividnu slobodu, ali samo kada je kritika bila uperena protiv druge strane, odnosno, pozivale su na buđenje nacionalnih osećanja, što je do tada bilo zabranjeno. Od kraja osamdesetih pojedini novinari uspevali su da iskoriste nastalu situaciju i nađu prostora za bavljenje nezavisnijim novinarstvom, barem utoliko, što nisu zavisili od lokalnih moćnika. Međutim, većina novinara je odlučila da ne napušta „struju“ niz koju je „plivala“ godinama, pa su se od jučerašnjih zagovornika socijalizma pretvorili u zagovornike nacionalizma i sa mnogo ostrašćenosti su počeli da pišu podgrevajući nacionalnu, versku i političku mržnju u Jugoslaviji. Njihov novinarski rad tokom devedesetih postao je poguban i u velikoj meri je doprineo širenju mržnje i raspirivanju ratnih sukoba na prostorima bivše Jugoslavije, ali, za razliku od jednog dela političara, oni za ta zlodela nikada nisu odgovarali. Čitava situacija je bila komplikovana zbog političkih specifičnosti svake Republike ili autonomne Pokrajine – ono što je bilo dozvoljeno štampati u jednoj Republici, u drugoj je bilo zabranjeno, pa čak je i povlačilo krivičnu odgovornost. Godine 1989, donet je novi zakon koji je omogućavao osnivanje privatnih preduzeća, uključujući i medijske kuće, što je dolilo ulje na vatru i rezultovalo otvorenim medijskim ratom između Republika. To je definitivno podelilo, već razjedinjeni jugoslovenski informativni prostor po etničko-nacionalnim linijama.

Nesposobna da zadrži vlast u svojim rukama Komunistička partija je gubila dominantnu poziciju u političkom životu zemlje i sve Republike su počele da se okreću višepartijskom sistemu. Tokom transformacije kroz koju je država prolazila - od „diktature proleterijata“ ka demokratskom društvu, pojavilo se nekoliko novih, mladih intelektualaca među političkim liderima, mahom univerzitetskih profesora i pisaca, koji su ipak predstavljali manjinu naspram većine „transformisanih“ starih partijskih kadrova. Ti mladi kadrovi bili su

oni elementi, mada nedovoljno brojni, koji su zadržali kosmopolitski duh na ovim prostorima, a koji je sa velikim uspehom bio gušen, uz optužbe za izdaju, tokom devedestih godina. Za izdaju, naravno, optuživali su ih „stari kadrovi“ dodatno ojačani onima koji su u vezivanju sa njima videli lični interes. Tako su „mlade kosmopolite“ bivale tokom devedestih godina optužene za sve ono za šta su se „stari kadrovi“ nekada zalagali – jugoslovenstvo, kosmopolitizam, borba protiv nacionalizma i šovinizma itd. Političke stranke koje su oni osnivali ili kojima su se priključivali u uzavreloj nacionalističkoj atmosferi nisu imale nikakve šanse da pobeđu na izborima tokom devedesetih godina XX veka. Očito pokretačku snagu u procesu uspostavljanja građanskog društva, predstavljale su političke partije kojima su upravljali oni čije ranije delovanje bilo je onemogućavano zbog nacionalističkih tendencija ili nekadašnji komunisti a od kraja osamdesetih novopečeni nacionalisti koji su shvatili da im samo ta ideologija u novonastalim prilikama omogućava opstanak na vlasti. Oni su trebali da budu nosioci političkog pluralizma. Ali kako? Zar su nacionalno isključivi političari i komunisti mogli da nose takvo osećanje u sebi? Nisu. Politička elita koja se tada rađala nosila je u sebi dve najgore stvari po politički pluralizam i razvoj građanskog društva – boljševičku brutalnost i rigidnu partijsku poslušnost s jedne strane kao i nacionalistički ekskluzivizam i šovinizam sa druge. Od njih se očekivalo da raspišu slobodne izbore, uspostave vladavinu prava, uspostave tržišnu ekonomiju, slobodu govora, ...⁵ Generalno govoreći, oni su trebali da prenesu iskustva i tradicije Zapadne Evrope. Ono što su preneli bili su ratovi koji su vukli mutan talog evropskih nacionalističkih revolucija i ratova iz XIX veka zatim iskustva kako su stvarane prve nacionalne države na Starom kontinentu, ali i sopstvene šovinističke frustracije nastale u proteklih stotinu godina.

Međutim, postavlja se pitanje, da li je bilo moguće primeniti moderna evropska iskustva na prostoru bivše Jugoslavije?

Nakon decenija suzbijenih nacionalnih osećanja i progona crkvi te marginalizacije duhovnog života, ovakva ideja doimala se teško ostvarljivom. Naime, duhovni život nije se kretao od kraja osamdesetih sferama suštine hrišćanstva i islama, a to je ljubav. On je plovio zajedno niz mutnu vodu nerešenih nacionalnih i verskih pitanja i mržnji iz prošlosti i samo čekao da se zajedno sa pratećim nacionalizmom ulije u veliki i krvavi rat. Pravoslavno hrišćanstvo, Rimoatolicizam i Islam igrali su glavnu ulogu u oblikovanju različitih etničko-nacionalnih identiteta, a na žalost, i u stvaranju mržnje. Granica između istočnog i zapadnog hrišćanstva, grubo je delila zemlju na dva dela, sa snažnim uticajem muslimanskog elementa u Bosni i Hercegovini, Sandžaku, na Kosovu i u Makedoniji. Religijska svest je svakako

⁵ Mojanoski C, Tranzicijata i partiskiot system vo Republika Makedonija, in Dijalog, Skopje 1995, No.10, p.121

prethodila modernoj, etničko-nacionalnoj samo-identifikaciji, ali granične linije povučene između verskih zajednica (često, ali ne uvek povezanih sa različitim jezičkim grupama) na Balkanu, formirale su u velikoj meri konture različitih južnoslovenskih etničko-nacionalnih zajednica, koje su oblikovane kasnije, čak i u vreme kada je njihov moderni identitet bio sekularnog karaktera. Tako je na primer, Srpska pravoslavna crkva označila politički prostor „Velike Srbije“, vodeći se istorijskim granicama „srpskih zemalja“ i mitom o „caru“ Lazaru, knezu koji je poginuo u borbi protiv Turaka, u Kosovskom boju 1389.godine.

Ovaj mit je dobio na značaju još u prvoj polovini XX veka, za vreme vladavine dinastije Karađorđević, kao sredstvo za ostvarivanje srpskog nacionalnog ekspanzionističkog projekta. Takođe, on je bio i sastavni deo četničke ideologije tokom Drugog svetskog rata, kada se četnicima pridružio jedan deo sveštenika koji su aktivno učestvovali u ratovima koji su se vodili na prostoru nekadašnje Kraljevine Jugoslavije. Tokom devedesetih godina XX veka, uloge su donekle bile iste. Deklarativni cilj srpskih nacionalista u tim ratovima bio je „okupljanje svih Srba u jednu državu“, a pojedini sveštenici su davali blagoslov poznatim ratnim zločincima.

Sa druge strane, Rimokatolička hijerarhija u Hrvatskoj imala je neizmirene račune sa komunističkim režimom. Oni su postojali još od Drugog svetskog rata, pre svega zbog kolaboracije zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca sa marionetskom ustaškom državom. Po završetku rata, Stepinac je uhapšen, osuđen i poslat u zatvor, gde je i umro. Nakon smrti, postao je simbol otpora komunističkoj vlasti, a među hrvatskim nacionalistima, posebno onim u dijaspori, Stepinac je dobio status mučenika. Kada se komunistički režim našao na ivici raspada i kada su održani prvi demokratski izbori u Hrvatskoj i Sloveniji, Rimokatolička crkva je pružila moralnu i logističku podršku anti-komunističkim grupama i partijama, koje su propagirale nacionalizam. Hrišćansku poruku mira definitivno nisu prenosili rimokatolički sveštenici, koji su u Mostaru blagosiljali uzrpiranu i ukradenu imovinu, ili koji su svojim ćutanjem odobravali etničko čišćenje i sistematsko uništavanje pravoslavnih crkava širom Hrvatske i u delovima Bosne i Hercegovine koji su se nalazili pod kontrolom hrvatskih snaga.

U Bosni i Sandžaku, islam je nesporno bio deo bošnjačkog nacionalizma. Alija Izetbegović, predsednik međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine, svoju političku karijeru počeo je kao islamski mislilac. Njegove ideje bile su pod uticajem neo-fundamentalističkih islamskih mislioca kao što su Pakistanac Mavdudi i Egipćanina Outb. U njegovoj knjizi „Islam između istoka i zapada“ iz 1983.godine on je zagovarao uspostavljanje islamskog društva, sa islamskim zakonima, gde su muslimani trebali da budu većina i u kom bi ne-muslimani bili tretirani kao „zaštićena manjina“, a ne kao punopravni građani.

Iako je religija igrala svoju ulogu u raspadu Jugoslavije ne pomažući modernim evropskim iskustvima da dopru na naše prostore baš kada su bili potrebni od kraja osamdesetih, ne smemo zaboraviti na fatalnu ulogu Komunističke partije u raspadu države. Uprkos njihovim tvrdnjama o uspehu, čak i u kasnim osamdesetim godinama, komunisti nisu uspeali da „izjednače“ uslove života u gradu i selu. Talas modernizacije širio se u koncentričnim krugovima, zahvatajući jednu regiju za drugom, što je stvorilo očigledne nejednakosti, a to su lokalne elite doživele kao namernu diskriminaciju i eksploataciju od strane centralne vlasti i njene birokratije. Nerazvijenost zaostalih sredina postala je glavna tema separatističkog etno-nacionalnog diskursa, kao što se dogodilo na Kosovu. Upravo takva percepcija stvorila je moderni slovenački i hrvatski separatizam. Kada je reč o Srbiji i Hrvatskoj, lokalne elite i kontra-elite bile su ubeđene da bi prošle mnogo bolje da su same upravljale procesom modernizacije. U obe federalne jedinice dobit koju je nosio ekonomski napredak, bila je neravnomerno raspoređena, ne samo između teritorija naseljenih različitim etničko-nacionalnim grupama nego i među teritorijama sa etnički homogenim strukturama, zbog čega su, na kraju, svi imali razloga da budu nezadovoljni.

Takođe, treba imati na umu da je proces modernizacije koji su sprovodili komunisti, dovodio do socijalnih potresa i proizveo krizu društvenog identiteta. Selo je bilo najveća žrtva iskrivljenog procesa modernizacije na ovim prostorima. Masa, koju su činili polu-seljaci/poluradnici, zajedno sa marginalizovanim prigradskim i gradskim stanovništvom, postala je fizička sila, koja je od strane političkih elita putem medija bila instruisana da bude izvršilac nasilnih promena krajem osamdesetih godina. Intelektualci i pripadnici srednje klase koji su se identifikovali sa etno-nacionalističkim diskursom podržavali su nasilne promene.

Bio je to trenutak kada se „nacionalna“ srednja klasa okrenula narodu i kada je produkcija nacionalističke ideologije inicirala etničko-nacionalnu političku mobilizaciju. Takođe treba napomenuti da su etno-nacionalističke ideologije osvojile mas medije mnogo pre konačnog raspada jugoslovenske federacije. To su im omogućila međusobno suprotstavljena republička partijska rukovodstva. Dok je na početku nacionalistička propaganda bila stidljiva i indirektna i bavila se zaštitom nacionalne baštine, spomenika i kulture, do kraja osamdesetih postala je u celosti politički i društveno „afirmativna“, šireći strah i međuetničku mržnju. Izazvani sa svih strana, značajni delovi vladajućih nomenklatura, čiji se legitimitet drastično urušavao, u svojim republikama su otvorili medije za nacionalističke kontra-elite. Iako je nacionalizam bio „od početka „buržoaski“ fenomen povezan sa uspostavom kapitalističkog

poretka⁶, tada se pokazalo da su i „socijalističke“ državne ekonomije bile jednako „uspešne“ u proizvodnji istog fenomena. Kao i njihove „buržoasko“ kolege, komunističke birokrate su koristile nacionalizam da bi manipulirale masama koje su trebale da im budu štit u odbrani ličnih interesa.

Uprkos naporima jugoslovenske federalne vlade da radikalno reformiše ekonomski sistem, politička kriza postajala je sve gora. Nju je dodatno pogoršavala situacija na Kosovu i Metohiji. Sa odlaskom Aleksandra Rankovića, krajem šezdesetih sa vlasti, položaj Srba na Kosovu bio je sve gori. Privilegovane pozicije su nestale do početka osamdesetih, a uporedo sa ovim dešavanjima raslo je antisrpsko raspoloženje Albanaca koje je navelo mnoge Srbe da pritisnuti zlostavljanjima od strane Albanaca napuste ovo područje. U to vreme je na površinu isplivao jedan od dotadašnjih političkih aparatčika i nevidljivih političkih figura – Slobodan Milošević. U njegovom znaku bila je politička scena Srbije već 1987, a na žalost po zemlju, ništa se nije promenilo sve do 2000. godine. Te 1987, počeo je među Srbima da buja kult naroda pod komunističkim (socijalističkim) partijskim vođstvom. Naime, uveče, 24.aprila 1987, Miloševićeva klika je otkrila korisnost ulične politike. Tada je Slobodan Milošević izašao pred 15000 Srba i Crnogoraca u Prištini, među kojima su neki pokušali da se probiju kroz policijski kordon do zgrade u kojoj je on vodio pregovore sa albanskim komunističkim rukovodiocima, i izgovorio čuvenu rečenicu ubrzo poznatu širom Jugoslavije: „Niko ne sme da vas bije!“. Tako je od jednog odmerenog malog političara, koji se do tada držao konformistički, Milošević postao drugi čovek, postao je politički vođa koji je veoma dobro poznao mobilizatorsku moć nacionalizma. Tako je ovaj političar iz jedne beznačajne epizode proizašao kao narodni junak, kao „spasilac Srba“, kao „vožd“.⁷ Međutim, treba imati na umu da Milošević nije doveo do nacionalističkog preokreta u srpskim diskursima. Nacionalizam je počeo da buja pre nego što je on došao na vlast, a „testo su umesili“ umetnici, naučnici i duhovnici koji su već medije pripremili za taj veliki nacionalistički zaokret. Da se slikovito izrazimo, Milošević je samo uskočio u voz koji se već kretao i pokušavao je da njime stigne do željenog cilja, a to je bila vlast. On ni u kom slučaju nije neograničeno zastupao većinsko mišljenje srpskog stanovništva kako su to pokazivale njemu sklone brojne ankete i izborni rezultati devedesetih godina. On je predstavljao jednu uticajnu frakciju kreatora javnog mnjenja i političara, koji su u sve većoj meri udarali pečat javnom životu. Strah je bio njihovo glavno oružje. Ono što je u vezi sa Kosovom već nagovešteno da „niko ne sme da vas bije“ odnosilo se i na druge delove Jugoslavije. Putem medija, srpsko političko vođstvo je sejalo

⁶ Nairn T, Nationalism and the Uneven Geography of Development, in Held, D. et al. (eds.) State and Society, Oxford, Basil Blackwell in association with The Open University, 1983., p.198.

⁷ Slavoljub Đukić, Kako se dogodio vođa. Borba za vlast u Srbiji posle Tita, Beograd 1992, str.127.

strah među Srbe ma gde u zajedničkoj državi živeli izvan Srbije. Javno iskazivanje „istorijskog sećanja“ i iz njih izvedene pretnje i očekivanja uvlačili su strah u Srbe od mogućeg genocida koji bi se, po iz Drugog svetskog rata „nedovršenom“ a već poznatom scenariju trebao dogoditi na kraju XX veka. Od jeseni 1987, Milošević je krenuo ka centralizaciji Srbije i jačanju vlasti. Postavio cilj da se ukine faktička ravnopravnost kosovskih Albanaca i da se učini kraj „podeli Srbije na tri dela.“ U tu svrhu su korišćeni svi instrumenti nacionalističke propagande. To je bila eksplozivna mešavina mitova, samosažaljenja i agresivnosti.

Započele su godine političkih mitinga koji nisu samo raspirivali duh srpskog nacionalizma već i iz straha od moguće srpske dominacije ili agresije i duhove nacionalizama drugih naroda Jugoslavije. Kao što se budio strah kod Srba od opasnosti koja je pretila od strane Albanaca, Hrvata i muslimana, tako su i nacionalistički orjentisane političke vođe ovih naroda počele da kod svojih glasača bude strah od Srba i srpske premoći u zemlji. Sa pojavom Miloševića i njegovog agresivnog nacionalizma pojavili su se na političkoj sceni nacionalističke vođe i drugih naroda. Već krajem osamdesetih postalo je jasno da je na prostoru Jugoslavije „niklo“ nekoliko nacionalističkih vođa. Tako su muslimani, kasnije Bošnjaci, dobili Aliju Izetbegovića, a Hrvati dr. Franju Tuđmana. Ipak, treba napomenuti da za razliku od prvog predsednika nezavisne Hrvatske države, Franje Tuđmana, Milošević nije bio ni nacionalista ni veliki nacionalistički govornik, kakvim ga i danas rado prikazuju mediji iz regiona željni da se u svesti ljudi zadrži slika o Srbiji kao jedinom krivcu za rat. Milošević nije bio nacionalista već čovek žedan vlasti i moći po ma koju cenu bez obzira na ideologije, veru, i pri tome potpuno bezosećajan na ljudsku tragediju.⁸

Vrhunac nacionalne mobilizacije koju je priredila njegova partija predstavljala je proslava 600-godišnjice Kosovske bitke 28.juna 1989, kojom je iscenirano sećanje na srpsku Golgotu“. Do kraja leta srpski medijski prostor bio je preplavljen „novom kulturom sećanja“ koja je pred narod, osim dnevnih izveštaja i „upozoravajuće nove romantičarske historiografije“ izbacila i igrani film „Boj na Kosovu“. Ovaj film je imao odličan propagandni tekst, ali je u isto vreme predstavljao vizuelno traljavo i na brzinu urađeno delo, unutar kojeg se moglo s vremena na vreme zapaziti kako su srpski junaci iz XIV veka na rukama nosili satove ili kako srpski voz juri u pozadini dok srednjovekovna Srbija vodi presudnu bitku za opstanak. U svakom slučaju, film je dao doprinos tome da Srbija na kraju XX veka provede jednu deceniju u duhovnom i političkom srednjevekovnom mraku. Svi ovi potezi vlasti u Srbiji nisu ostali na

⁸ Tokom jednog susreta sa S. Miloševićem, Voren Cimerman je zapazio da „Nikad nisam video da je bio dimut nekim pojedinačnim slučajem ljudske patnje; ljudi su za njega bili grupacije (Srbi,muslimani),ili jednostavno apstrakcije.Niti sam ikad čuo da je o nekome, čak ni o Srbinu, rekao išta milosrdno i velikodušno.“ Warren Zimmermann, *The Last Ambassador, A Memoir of The Collapse of Yugoslavia* u: *Foreign Affairs*, March/April 1995, p.5.

pukoj retorici. Skupština Srbije je 24.februara 1989.godine izmenom Ustava Srbije politički razvlastila Autonomnu pokrajinu Kosovo. Kosovo i Vojvodina su, ostali autonomne pokrajine u sklopu Srbije, ali su izgubili pravo veta na promene srpskog Ustava i time su faktički izgubili svoj status kao konstitutivni elementi savezne države. Međutim, Milošević se nije time odrekao glasova obe pokrajine u jugoslovenskim saveznim organima. Srbija je uz svoj glas imala još po jedan glas iz dve pokrajine kao i glas Crne Gore. To je značilo da je imala jednak broj glasova kao i ostale četiri republike. Ovakav odnos snaga dodatno je podgrejavao skori raspad države koja je uskoro doživela svoj potpuni slom.

U predsedništvu to je samo dodatno ubrzalo jasno diferenciranje već postojeća dva tabora. S jedne strane se nalazila Srbija, a sa druge Slovenija. Dok se Srbija zalagala za recentralizaciju Jugoslavije i sopstvene republike, uz zadržavanje socijalističkog uređenja, na drugoj strani se nalazila Slovenija koja se zalagala za labav savez država, za politički pluralizam i tržišnu privredu. Bosna i Hercegovina i Makedonija su uzalud nastojale da posreduju, dok je hrvatsko komunističko vođstvo izprva ćutalo, da bi se kasnije uključilo u rasprave na strani Slovenije. Krah Jugoslavije se nastavio na Četrnaestom kongresu SKJ u januaru 1990.godine. Većina verna Miloševiću je nadglasala sve predloge slovenačke delegacije. Potom su slovenački i hrvatski delegati napustili kongres. Tako je nakon ideološkog jedinstva koje se raspadalo s kraja osamdesetih nestao i drugi element vezivnog jugoslovenskog tkiva – jedinstvo komunista. Kohezivni faktor bila je samo još Jugoslovenska narodna armija. Međutim, kako je počeo rat, tako se pokazalo da ni ona više ne predstavlja armiju u čijem sastavu bi trebali da budu svi narodi i narodnosti Jugoslavije.

Inače, do tada, prema dokumentima CIA-e, Milošević je već „ustoličio sebe kao prvaka srpskog nacionalizma i autoritativne vlasti ... On je izazvao ozbiljnu tenziju sa liberalnim severom, i izgubio značajnu podršku među južnim jugoslovenskim republikama... U njegovoj republici Srbiji, Milošević se suočava sa narastajućim kriticizmom koji dolazi od strane liberalne omladine, inteligencije i radnika. Milošević će verovatno probati da se odbrani uzvraćajući agresivno: napadajući protivnike, organizujući nove demonstracije i izazivajući nove sukobe sa severnim republikama, Slovenijom i Hrvatskom ...⁹ Nakon preuzimanja vlasti na Kosovu i u Vojvodini, Miloševićevi sledbenici su se okrenuli ka Sloveniji, čije su vlasti optužili za podršku „albanskom separatizmu“ i neprijateljstvo prema Srbiji. Miloševićeve pristalice su naime pokušale prema uspešno isprobanom scenariju u Vojvodini da organizuju „Miting istine“ u Ljubljani, glavnom gradu Slovenije. Prema dotadašnjem iskustvu,

⁹ CIA internet documents: Directorate of Intelligence, 10.1 1990, Yugoslavia: Conservative Leader Under Pressure, p.1. www.foia.cia.gov

Miloševići sledbenici su trebali u što većem broju da dođu u unapred određeni grad i da skandiranjem i pokušajem fizičkog obračuna sa vlastima nastoje da svom „voždu“ obezbede političku podršku novih lokalnih vlasti. Međutim, održavanje mitinga su silom sprečile slovenačke vlasti. U znak odmazde, srpske vlasti su nametnule potpuni bojkot na svaku trgovinu ili finansijsku transakciju sa Slovenijom, dok je vlasništvo slovenačkih firmi na teritoriji Srbije i Crne Gore bilo praktično konfiskovano. Zauzvrat, Slovenija je obustavila isplatu svojih dugova saveznom fondu za nerazvijene. Tako je Srbija nastojala na nasilan način da ostvari državno jedinstvo koje bi u stvari omogućilo Miloševiću da čvrstu uzme jugoslovensko kormilo u svoje ruke i to prvenstveno putem instrumentalizacije Srba kako iz matične republike tako i iz drugih republika. Ovakav scenario nije odgovarao ni jednoj republici koja je ostala izvan njegove kontrole. Osećajući opasnost po nacionalne interese svojih većinskih naroda, one su snažnije krenule ka secesionizmu. O tome nam svedoči izveštaj CIA-e iz marta 1990, u kojem je zabeleženo „izgleda da secesionistička osećanja rastu, kako Slovenija ide ka prvoj rundi parlamentarnih i predsedničkih izbora, zakazanih za 8. april. U kampanji za parlamentarne izbore u Hrvatskoj, koji će se održati u aprilu, sve više dominira ultra nacionalistička Hrvatska Demokratska Zajednica, čija je rastuća popularnost gurnula ostale partije bliže nacionalističkim pozicijama ...“¹⁰ Prema izveštaju CIA-e, politička situacija je postajala sve ozbiljnija, jer je u Sloveniji i Hrvatskoj, postojao politički spektar „koji se širio od socijal-demokratije na levlci, do demo-hrišćana, pa čak i fašizma na desnici ... U Srbiji, dominantna, post-komunistička ideologija, biće prilagođena nacionalističkim i verskim tradicijama ...“¹¹

Tokom proleća i leta, situacija u Hrvatskoj se znatno pomerila ka razbuktavanju međunacionalnog sukoba. CIA je zabeležila da je u avgustu „hrvatski lider Tuđman optužio Srbiju da izaziva nered, kako bi oborila njegovu vladu. Republički portparol, izjavio je da će se Hrvatska braniti i ponovo uspostaviti ingerencije na teritoriji cele Republike. Rizik od izbijanja nasilja postao je visok. U koliko bi snage hrvatske policije operisale na istoj teritoriji na kojoj bi se našle i federalne snage, moglo bi doći do sukoba. Svaki konflikt bi se lako mogao preliti na etnički mešovitu Bosnu i druge teritorije, i dovesti do sukoba širih razmera ...“¹² što se i dogodilo naredne godine. Tokom leta 1990.godine CIA je zaključila da „ulične demonstracije i izveštaji o vojnim manevrima pokazuju da se tenzija između Srba i Hrvata u

¹⁰ CIA internet documents: Yugoslavia; Key Points, Secret, March 1990. www.foia.cia.gov

¹¹ CIA internet documents: Yugoslavia Transformed, p.7. www.foia.cia.gov

¹² CIA internet documents: Yugoslavia: Civil Conflict Likely in Croatia, Top Secret, 18. August 1990., p.5. www.foia.cia.gov

Hrvatskoj pojačava: sutrašnji referendum o srpskoj autonomiji mogao bi da izazove građanski sukob i obori hrvatsku nacionalističku vladu Franje Tuđmana¹³

Očito, opcija celovite i jedinstvene Jugoslavije sve više je odlazila u drugi plan, pošto su 1990, na prvim slobodnim izborima pobile i došle na vlast nacionalno-građanske partije i koalicije. Nove političke snage, koje su tada bile na vlasti u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji protivile su se svim federalnim inicijativama i učestvovala su na nekoliko sastanaka koji su održani između januara i marta 1991.godine na kojima njihovi predstavnici su jasno pokazali da ne žele da odstupe od svojih nacionalističkih pozicija. Milošević je u Srbiji dobio 47% glasova napadajući nacionalistički Srpski pokret obnove i jugoslovensko rešenje Ante Markovića. U Sloveniji je pobeda „Demosa“ značila jasno ubrzanje politike osamostaljivanja. U Hrvatskoj je pobeda nacionalističke Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) i ojačali uticaj ekstremnih desničara iz zapadne Hercegovine i dijaspora značilo da postoji još samo izbor između konfederacije i secesije.

Pošto pregovori o novom preuređenju Jugoslavije, tokom 1990, nisu urodili plodom prvenstveno zbog nepomirljivog stava Srbije, Hrvatske i Slovenije, a političari i intelektualci koji su bili spremni na dijalog svuda marginalizovani, nastupila je prava poplava narodnih referenduma u kojima je velikom većinom, od preko 80% glasova, prolazila nezavisnost kao jednostrano političko rešenje. Prvi su se oglasili Srbi iz Krajine u Hrvatskoj u avgustu 1990.godine. Oni su, pod vođstvom Milana Babića proglasili 30.septembra 1990, autonomiju srpskog naroda na „etničkim i istorijskim teritorijama na kojima žive u sklopu granica Republike Hrvatske.“ U decembru iste godine Slovenci su se izjasnili za nezavisnost Slovenije, potom 19.maja 1991, Hrvati iz Hrvatske, zatim u septembru 1991, Makedonci i Albanci za nezavisnost Makedonije ili eventualnu asocijaciju sa Jugoslavijom, a u septembru iste godine 99% Albanaca je glasalo za suverenu državu Kosovo. Ovo nije bio kraj referenduma. Oni su nastavljani u Novopazarskom sandžaku, u Bosni i Hercegovini i konačno kada god je nacionalistima na vlasti trebala brza i laka podrška birača. Ovi referendumi su bili u celosti brzo i po birače nedovoljno informativno sredstvo nacionalizma da dokaže svoju moć i da ostvari po bilo koju cenu svoje ciljeve. Oni su pokazali da manjine nisu glasale sa većinskim stanovništvom, a i da su glasale ne bi imale nikakvu moć odlučivanja kao i da većinsko stanovništvo najčešće je bilo medijski izmanipulisano i nedovoljno informisano o posledicama glasanja. Nacionalna pripadnost postala je gotovo jedini kriterijum za odluku. Jugoslovenski identitet kojeg su političari još šezdesetih dovodili u pitanje, sada je pod pritiskom polarizacije

i kod većine stanovništva potisnut i zamenjen jednim etnonacionalnim identitetom.¹⁴ Referendumi su bili samo jedno od sredstava koje je pomagalo eskalaciji sukoba.

Međutim, izborne kampanje i medijska podrška nakon osvajanja vlasti bili su glavno gorivo u etnonacionalnom vozu koji je jurio ka ratu. U Hrvatskoj, HDZ i Franjo Tuđman mnogo su doprineli tome. Njihova izborna kampanja vođena s nacionalističkim parolama duboko je uznemiravala 600 000 Srba u Hrvatskoj. Franjo Tuđman je, da bi pridobio hrvatske nacionaliste, koristio retoriku koja je predstavljala pravi verbalni dvoboj sa retorikom Miloševićevih medija. Njegova izjava na prvom opštem saboru HDZ-a od 24. i 25. februara 1990, da „NDH nije bila samo puka kvislinška tvorevina veći izraz kako povijesnih težnji hrvatskoga naroda za svojom samostalnom državom...“ odjeknula je među Srbima kao novi poziv na genocid. Tuđman je obećao svojim glasačima uspostavljanje snažne hrvatske države u istorijskim granicama. Ovo je bila ekspanzionistička retorika jer je podrazumevala pravaške granice Ante Starčevića, a kasnije i braće Radić o granicama hrvatske države na Drini, u Sremu do Zemuna i zauzimanje cele Boke Kotorske. Potom su u izmenjenom hrvatskom Ustavu Srbi u Hrvatskoj, od drugog državotvornog naroda, proglašeni manjinom. Ukidanje do tada važećeg principa dvotrećinske većine prilikom donošenja odluka o nacionalnim manjinama u hrvatskom Saboru pothranjivali su strahove od diskriminacije kod Srba i to je pomoglo da se probudi sećanje na hrvatsku ustašku državu u Drugom svetskom ratu. Javno demonstriranje ustaških simbola, prodaja konzervi sa „hrvatskim zrakom“ provokativni nastupi policije koja je ponovo nazvana iz ustaških vremena opterećenom rečju „redarstvo“, mediji koji su podržavali nacionalističke stranke i ocrnjivali Jugoslaviju kao „Srboslaviju“, novinari koji su osuđivali srpske političare i Srbe za četništvo i optuživali partizane (uglavnom Srbe u partizanima) za zločine nad hrvatskim narodom za vreme Drugog svetskog rata, agitacija hrvatskih nacionalističkih stranaka, a posebno ekstremiste Dobrosava Parage, umanjivanje srpskih žrtava za vreme Drugog svetskog rata, rušenje spomenika posvećenih antifašističkoj borbi i srbofobija koja je uzimala sve više maha, samo su doprinosili trovanju ionako već zatrovane atmosfere. Uz sve to cvale su teorije zavere protiv Hrvata i hrvatske države u kojima su se osim Srba najčešće i najrađe spominjali masoni.

S druge strane, mediji u Srbiji su dodatno angažovani da zloupotrebljavaju istorijsku istinu, da nekritički povećavaju broj ubijenih Srba u logorima smrti za vreme Drugog svetskog rata, posebno u Golubnjači, HDZ je povezan sa ustaštvom i smatran je pokretom koji želi obnoviti NDH, Tuđman i njegova stranka su optuženi za razbijanje Jugoslavije, fašizam i

13 Više o tome kod Bete Denich, *Unmaking Multi-Ethnicity in Yugoslavia: Metamorphosis Observed*, u „War Among the Yugoslavs, Special Issue of Anthropology of East Europe 11, 1993, 1-2, Hg. David A. Kideckel – Joel M. Halpern, p.48-60.

krivotvorenje istorije, pa i za „tuđmanovštinu“ koja preko fudbalera „puca u Jugoslaviju.“¹⁵ Hrvati su nazivani genocidnim narodom, na hrvatsku nacionalnu manjinu u Vojvodini gledalo se sa podozrenjem, počele su pretnje, a Rimokatolička crkva kojoj u velikoj većini pripadaju Hrvati postala je, na osnovu srpskih teorija o zaveri, jedan od glavnih oslonaca svetske zavere koja je uperena protiv srpstva.

I jedni i drugi radili su sa velikim uspehom na demontaži jugoslovenske kulture sećanja i historiografije. Na mesto junaka Narodnooslobodilačkog rata stupili su kod većine Srba kosovski junaci i četnici, kod većine Hrvata pojavili su se ustaški junaci i raniji nacionalni mučenici, a iz srednjovekovnog mraka ponovo su izvučeni i uglačani odavno umrli kraljevi. I jedni i drugi su se u mitomanskim historiografskim predstavama pozivali na nepostojeću višemilenijsku prošlost nastojeći da dokažu da su posebniji, veći i obavezno stariji od svojih suseda. Desila se velika promena i u muzici. Nekadašnje rock and roll zvezde Riblja čorba u Srbiji i Prljavo kazalište u Hrvatskoj, pretočili su uobičajeni socijalni rock and roll bunt u nacionalno bulažjenje koje je vodilo ka samodopadnosti i samosažaljenju. Dok je Hrvatska ostala u svetu pop i rock muzike izbacujući na svetlost dana zvezdice za jednokratnu ili višekratnu (poput Thompsona) nacionalnu upotrebu sa plačljivim ili ratnohušakačkim hitovima, dotle je Srbija skliznula u turbo folk kojim je htela da dokaže svoju autohtonost, a u stvari je samo na površinu izbacila lake i u celosti imitirajuće note Radio Irana.

Kako bilo, držeći pod kontrolom medije u svim republikama, lokalnim vladama bilo je lako da kontrolišu javno mnjenje, i da postepeno uništavaju demokratski prostor koji je tek počeo da se pomalja. Što je recentralizacija Jugoslavije postajala sve nerealnija, utoliko je Milošević više radio na realizaciji srpske države čije granice bi izašle izvan okvira granica tadašnje Srbije. Srpski Ustav, usvojen u leto 1990, nije sadržavao manje nacionalno-državnih atributa nego ustavi Slovenije i Hrvatske. Neki srpski intelektualci bliski Vojislavu Šešelju, koji je tada bio medijski poznat po tome što je kidisao sa glogovim kocem na grob Josipa Broza, ali i Vuku Draškoviću koji se od ranije bavljao crtanjem novih granica, počeli su po medijima da plasiraju istorijske granice Srbije. Buduća srpska država morala je da se protegne na sve oblasti u kojima su živeli Srbi. Realizacija tih ideja značila je rat.

Dok su nove stranke na vlasti u Sloveniji i Hrvatskoj naoružavale i menjale nacionalni sastav policije u svoju korist, Jugoslovenska narodna armija se nacionalno homogenizovala, jer su, i onako, manjinski u komandnom kadru Hrvati i Slovenci, počeli da je napuštaju, a vojnici

¹⁴ Više o medijskoj kampanji uperenoj protiv HDZ-a vidi kod Davor Pauković, Konstrukcija neprijatelja: HDZ u političkoj rubrici „Odjeci i reagovanja“, Serbo-Croat Relations in The 20th Century – History and Perspectives, Institute for Historical Justice and Reconciliation, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Dijalog, Grafo Marketing, Novi Sad 2008, str.119.

koji nisu bili srpske nacionalnosti da dezertiraju u sve većem broju. Jugoslovenska federacija se već bila urušila, ali je malo ljudi bilo u stanju to da shvati pre 25. juna 1991, kada su Slovenija i Hrvatska najavile svoje odcepljenje, uz prećutno odobravanje Srbije.

Kada su parlamenti Hrvatske i Slovenije proglasili nezavisnost svojih država, poslednji jugoslovenski predsednik vlade Ante Marković, Hrvat, naredio je Jugoslovenskoj narodnoj armiji da vojno obezbedi granice u Sloveniji. To je bio početak desetodnevnog rata između JNA i Teritorijalne odbrane Slovenije koji je okončan zahvaljujući evropskoj posredničkoj inicijativi. Istovremeno su u Hrvatskoj počeli sukobi pobunjenih Srba i hrvatskog Zbora narodne garde, policije i paravojnih jedinica koji su eskalirali u rat oko onih teritorija u Hrvatskoj koje su Srbi videli kao svoje istorijske i etničke zemlje. Sigurno je da bi rat u Hrvatskoj kraće trajao i da bi Srbi pre poklekli da im u pomoć nije pritekla JNA kao i paravojne jedinice iz Srbije. Veliki broj nesrba nije se odazvao pozivima za mobilizaciju, armija je izgubila jugoslovenski karakter, pa je tako u potpunosti njeno ime obesmišljeno kao i ime države. JNA je postala armija u rukama Slobodana Miloševića. Druga Jugoslavija više nije postojala. Iz evropske istorije je nestala jedna multinacionalna država.

Ekonomija kao jedan od uzroka raspada

U prvim decenijama nakon Drugog svetskog rata Jugoslavija je doživela nov i snažan zamah evropeizacije. Izgradnja socijalizma i vizija o jednom pravednom društvu doprineli su stvaranju atmosfere poleta kojom je trebala da bude prevaziđena višedecenijska društvena kriza. Radnici i seljaci su sa margine dospeli u središte javnog života. U zemlji su znatno poboljšana prava žena, povećan životni standard, ukinuta je socijalna diskriminacija, sprovedene su urbanizacija i industrijalizacija. Od 1947, do 1985. ukupni društveni proizvod povećao se za 7,2 puta, a društveni proizvod po stanovniku za 4,9 puta. Privreda je doživela posebno dinamičan razvoj od 1953, do 1965. godine kada je društveni proizvod u proseku povećan za oko 8,1%, a industrijski za više od 12%. To su bile veličanstvene stope porasta. Međutim, ovi statistički prikazi nisu dovoljni da bi se sagledali i problemi jugoslovenske privrede. Tokom sedamdesetih, inflaciona stopa dostigla je 18%. To je opterećivalo hronično deficitarni spoljnotrgovinski bilans i povećavalo je inostrane dugove. Krajem sedamdesetih Jugoslavija je spadala u najzaduženije zemlje Evrope. Još od šezdesetih godina u zemlji je došlo do polarizacije na bogate (Slovenija, Hrvatska i Vojvodina) i siromašne regione (ostali). Slabo razumevanje jednih za druge izazivali su uvek nanovo oštre sukobe oko raspodele sredstava. Tako se većina unutarpartijskih sukoba zasnivala na suprotnim ekonomskim interesima.

Mada je ekonomskih problema bilo i u ranijim decenijama, na rat i raspad zemlje možda su se najviše odrazili problemi s kraja osamdesetih godina. Godine 1989, na položaj premijera došao je Ante Marković. On je vodio vladu tehnokrata koja se uhvatila u koštac sa ekonomskim problemima ispravno shvativši da su oni bili jedni od ključnih elemenata u razgradnji zajedničke države. Zbog toga je Marković rezonovao da bi izlaz iz političke krize mogao da bude u uspešno vođenoj ekonomiji. Markovićeve reforme, koje su obuhvatale zamrzavanje plata i liberalizaciju cena, pokazale su impresivne rezultate. One su srezale inflaciju i postigle udvostručenje deviznih rezervi u zemlji. Potom je Marković pokušao da stvori sopstvenu nekomunističku i nenacionalističku partiju koja bi trebala da izađe na savezne izbore koji bi opet trebali da budu raspisani pre republičkih. Međutim, Slovenci nisu pristali na to. Oni su sebe već videli izvan Jugoslavije. Višepartijski izbori su usledili u Sloveniji, Hrvatskoj, Srbiji i u BiH. Republike su isuviše bile zainteresovane samo za sebe. U tome je ležao krah Markovićeve politike koja se sa uspehom nosila sa ekonomskim problemima, ali sa nacionalizmom nije mogla. Da je Marković zabeležio lepe rezultate na veoma osetljivom polju govore nam podatci CIA-e iz 1989.godine koji su potvrdili da su postojali veliki ekonomski problemi koji su drмали jugoslovensko tržište i političku scenu. Dokumenti CIA-e su zabeležili da „Jugoslovenski ekonomski problemi pogoršavaju etničke tenzije i prete da u Beogradu dođe do druge promene vlasti za manje od godinu dana ... Rasprava oko Markovićeve sudbine i njegove reformske politike sve je više pravila podelu po republičkim linijama, odražavajući regionalne ekonomske interese i pokušaj Srbije da iskoristi nastale teškoće. Južne republike, na čelu sa Srbijom, optuživale su Antu Markovića, Hrvata po nacionalnosti, da su on i njegovi severni „saveznici“ indiferentni prema nesrazmernom uticaju inflacije i reformi na manje razvijeni jug. Više tržišno orjentisane, Hrvatska i Slovenija, podržavaju Markovićeve napore da zaustavi inflaciju, dok ih srpski političari blokiraju, više zainteresovani da smene vlast nego da sarađuju. Kao dokaz oni navode srpski plan da se sakupi milijarda dolara za sopstveni razvoj.“¹⁶

Dodatan ekonomski udarac zadat je zajedničkoj državi između oktobra 1990 i februara 1991, kada su, najpre poslovne banke, a zatim i nacionalne banke različitih federalnih jedinica, izdale fiktivne „sive dinare“ u vrednosti od oko 4 milijarde nemačkih maraka. Uz pomoć tog novca bile su opljačkane devizne rezerve. Oni su se koristili sistemom koji je u monetarnoj ekonomiji poznat kao kreditno umnožavanje, stvarajući „primarni novac“, bez znanja ili kontrole Centralne Banke Jugoslavije.

¹⁵ CIA internet documents; Yugoslavia – Economy Threatens Government, Special Analysis, 14.September 1989, p.14. www.foia.cia.gov

Činjenica da je federalna država propala, a sa njom i centralna politička vlast, značila je da su i tela koja su definisala društveno-politički poredak nestala. Proto-države (još ne priznate od strane međunarodne zajednice), bile su bliže konceptu nacionalnih nego građanskih država. Međutim, odgovornost za red i zakon još je snosila jugoslovenska država. Kada je ona nestala nastao je vakum. On je nosio sa sobom pravnu prazninu i rasulo. Republike nisu iskazivale poštovanje prema međunarodnoj zajednici, i na taj način su se ponašale kao da su lišene odgovornosti. U kontekstu gde monopol nad legitimnom upotrebom sile nije više u rukama „pravne“ države, ni nasilje nije više ograničeno. Ovo pravilo postalo je sumorna stvarnost nekadašnjeg zajedničkog državnog prostora. Moglo bi se reći da su tada različita rukovodstva, nošena podrškom koju su uspela da dobiju od svojih većinskih nacija, pokušavala da maksimalno iskoriste trenutačnu dobit, ne obazirajući se na dugoročne posledice po njih, njihove građane i zemlju u celini.

Svi ovi događaji doveli su do toga da su se stvorili snažni rivaliteti među nacijama. Gotovo da je situacija sama po sebi bila dovoljna da izazove političko nasilje. Ekonomska stagnacija i kriza stvorile su društvenu dramu, i isprovocirale krizu pojedinačnog i kolektivnog identiteta. Nastala kriza napravila je pogodno tle za etničke konfontacije, do kojih je došlo čim su se izmanipulisane etničke zajednice organizovale i stavile u pokret.

Izveštaj Centralne obaveštajne službe o ključnim pitanjima koja su se odnosila na situaciju u Jugoslaviji je verovatno najbolji način da se opiše ono što se dešavalo tih dana. Jedan od izveštaja kaže: „Umiranje jugoslovenske federacije neumoljivo se nastavilo kako su Slovenija i Hrvatska objavile da traže „izdvajanje“ od Jugoslavije, a etnički Srbi u Hrvatskoj i Bosni deklarirali svoju želju da žive u istoj državi sa svojom srpskom braćom iz ostalih republika. Krajem januara, a nakon toga i početkom marta, skoro je došlo do oružanog sukoba između federalne armije i hrvatskih snaga ... Hrvati tvrde da Srbija namerno pokušava da isprovocira sukob, nastojeći da održava tenziju... Ekonomski reformski program premijera Markovića, totalno je diskreditovan ... slovenački i hrvatski lideri snažno lobiraju za međunarodno priznanje tokom svojih poseta vodećim zapadno-evropskim državama...“¹⁷

Konačno, ratovi koji su se odigrali u Jugoslaviji od 1991 do 1995. godine nisu bili neizbežni. Lokalni lideri su bili u mogućnosti da pronađu rešenja. Čak i po završetku rata, u periodu 1995-1997, isti ti lideri su se suočavali sa problemima kao i 1991, bez šanse da ponovo izvuku kao adut oružane sukobe. Ekonomska kriza u državama oslabljenim zbog rata, nemogućnost jačanja demokratije i civilnog društva bili su teško rešivi problemi.

¹⁶ CIA internet documents: Yugoslavia, Key Points, Secret, 8. March 1991. www.foia.cia.gov

Međunarodni faktori u razbijanju Jugoslavije i početak rata

Jedna od prekretnica koja je dovela do raspada Jugoslavije, bila je proces raspada koji je zahvatio SSSR sa slomom komunističkog sistema u zemljama istočne Evrope kao i ekspanzija Evropske zajednice. Na početku treba napomenuti da ni jedan od ova dva procesa nije bio pokrenut sa namerom da se destabiliše Jugoslavija. Ipak, oni su, svaki na svoj način pomogli tome. SSSR nije bio spreman da interveniše bilo gde izvan njegovih granica da bi sačuvao socijalizam, a Evropska zajednica je pokazala na primeru sopstvenih malih državnica da se može ekonomski opstati kao nezavisna država članica većeg bloka. Na taj način Jugoslavija je dobila dve poruke – da niko ne želi da spreči raspad države i da nove državnice imaju šansu da, čim budu primljene, uspeju u novoj zajednici država. Ovo je potpomoglo da država počne da se raspada potpomažući u tom procesu već postojeće razloge koji su se ogledali u složenim etničkim sklopovima i otvorenim nacionalnim pitanjima.

Ipak, bilo bi nepošteno reći da su međunarodni faktori radili na razbijanju Jugoslavije. Međunarodne organizacije i njihova radna tela, kao što su OEBS, EZ, Evropski parlament, NATO i UN pokušavali su da se izbore sa jugoslovenskom krizom. Pozicije pojedinih članica su se razlikovale. Često su odražavale zvaničnu politiku njihove administracije ili političkih stranaka; tu i tamo pojedinci su iznosili sopstveno mišljenje. Međutim, sve do početka oružanih sukoba u Jugoslaviji, konsenzus ovih međunarodnih organizacija i njihovih radnih tela glasio je da bi Jugoslavija trebala da sačuva svoj teritorijalni integritet i da bi trebala da postane demokratska zemlja. Pored obećanja o pridruženom članstvu čim Jugoslavija reši svoje unutrašnje probleme, EZ je pokušala da sačuva teritorijalni integritet Jugoslavije nuđenjem kredita.¹⁸ Dvanaest ministara spoljnih poslova EZ izjavilo je da ne podržava težnje Slovenije i Hrvatske za nezavisnošću. Zapad je pokušavao da reši jugoslovensku krizu privrednim i političkim pritiskom, dok je SSSR jugoslovenskom premijeru Anti Markoviću davao naftu i oružje. Gorbačov i sovjetski generali takođe su bili rešeni da održe Jugoslaviju.¹⁹ Za razliku od pomenutih, NATO i UN su se do sukoba ograničili isključivo na posmatranje krize i davanje izjava koje su upozoravale da bi kriza mogla da destabiliše region.

Međutim, unutar Evropskog parlamenta čula su se drugačija mišljenja. Tamo su poslanici u sve većem broju počeli da iznose mišljenje kako bi Slovenija i Hrvatska trebale da dobiju pravo da na osnovu međunarodno priznatih unutrašnjih i spoljnih granica odluče o

¹⁷ Klaus Peter Zeitler, Deutschlands Rolle bei der volkerrechtlichen Anerkennung der Republik Kroatien unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Außenministers Genscher, Marburg, Tectum Verlag, 2000, p.124.

¹⁸ Zdravko Tomac, The Struggle for the Croatian State: Through Hell to Democracy, Zagreb, Profikon 1993, p.449.

svojoj sudbini u zajednici. U toj političkoj akciji Oto fon Habsburg je odigrao veoma važnu ulogu. On je pomogao donošenje i daljih rezolucija Evropskog parlamenta koje su podržavale princip samopredeljenja za Slovence, Hrvate, kosovske Albance i druge jugoslovenske nacije.

Za vreme rata u Sloveniji, JNA je već izgubila međunarodnu političku bitku. Nemačka je odlučila da pomogne Slovence u borbi za međunarodnim priznanjem nezavisnosti. SAD je i dalje odugovlačio sa priznanjem secesionizma. U međuvremenu, izbio je rat u Hrvatskoj. Rat je imao konfesionalni (prikazivan kao rat rimokatolika protiv pravoslavaca) i nacionalni karakter (Hrvati protiv Srba). Već u avgustu 1990.godine u okolini Knina izbila je pobuna militantnog dela srpskog stanovništva predvođenog Milanom Martićem. Oni su objavili da se više neće pokoravati direktivama iz Zagreba. Postavljanje barikada prema moru u avgustu 1990, nagovestilo je početak rata.

Do tada, hrvatska vlast je uspela da izvrši naoružavanje i da gotovo udvostruči hrvatsku policiju koja je predstavljala jedini legalan put za osnivanje vojske u Hrvatskoj. Potom je hrvatski MUP izvršio ekspanziju regionalnog rezervnog sastava koji se u maju 1991.godine uz specijalne policijske snage transformisao u Zbor narodne garde (ZNG). Do jeseni iste godine visokokomandujući kadrovi unutar JNA su shvatili da je odaziv na mobilizaciju u Srbiji više nego razočaravajući. Zamišljena akcija kojom je trebalo Hrvatsku preseći na nekoliko mesta i tako izazvati kapitulaciju nije uspela, jer su kasarne bile razbacane po Hrvatskoj a popuna vojnicima iz Srbije bila je poražavajuća. Tako se veći deo akcija JNA sveo na zaštitu sopstvenih snaga unutar kasarni. Zbog toga JNA je pristala na ponude srpskih dobrovoljačkih paravojnih jedinica koje su organizovale srpske ekstremističke stranke (poput stranke Vojislava Šešelja). S hroničnim manjkom vojnika usledio je i manjak entuzijazma pa je i srpsko stanovništvo izgubilo veru u JNA. Tako je vojni učinak JNA u uvodnim fazama rata bio ukupno veoma loš uključujući naravno i potpuni fiasco u Sloveniji.

U Hrvatskoj, prvi veći oružani sukob izbio je na Uskrs 1991.godine na Plitvicama, a potom i u Borovom selu. Ratna dejstva su se zatim prenela na Liku, Kordun, Baniju te delove zapadne i istočne Slavonije. Očito, rat između Srba i Hrvata u Hrvatskoj nije bio međunarodni oružani sukob, međutim, krnja Jugoslavija, najmanje od oktobra 1991, pa do povlačenja jugoslovenskih trupa iz Hrvatske u periodu juni-oktobar 1992, vodila je međunarodni rat i bila je agresor. Tačna je tvrdnja lokalnih Srba da oni nisu mogli da budu ni agresori ni okupatori u sopstvenoj zemlji, ali je jednako tačno da su dizanjem pobune podstakli stranu agresiju koju su počinile krnja Jugoslavija i njene institucije.²⁰ Da bi obezbedio pravni okvir za ovaj sukob,

19 Mile Bjelajac i Ozren Žunec, Rat u Hrvatskoj 1991-1995, u Suočavanje s jugoslavenskim kontroverzama – Incijativa naučnika, Sarajevo 2010, str.236.

Haški tribunal je odabrao da se rat u Hrvatskoj posle 8. X 1991.godine smatra međunarodnim oružanim sukobom. Uporedo sa borbama na bojnopolju tekla je i borba za međunarodnim priznanjem Hrvatske. Nju su među prvima priznali Vatikan i Island. Evropska zajednica je priznala nezavisnost Slovenije i Hrvatske 15.januara 1992.godine, a Sjedinjene Američke Država su je nezavisnom i suverenom priznale 7.aprila 1992.godine.

Posledice

Posledice ratova na prostoru bivše Jugoslavije bile su šokantne. Oni su proizveli najveći broj poginulih lica, izbeglica, nasilja, zlostavljanja, etničkog čišćenja i genocida u Evropi od 1945.godine. U većini slučajeva, opravdanje za zločine koje su nudili nacionalistički programi, bilo je uspostavljanje kontrole nad teritorijom koje su kontrolisali i zaštita svojih sunarodnjaka. Rat u Hrvatskoj odneo je oko 22 000 života. Od tog broja ukupno je stradalo oko 15000 Hrvata i 7000 Srba. Rat u Hrvatskoj je sa sobom doneo masovna ubijanja, zastrašivanja i prisilno razmeštanje stanovništva na osnovu njihove etničke pripadnosti. Međutim, ljudi nisu stradavali samo zbog etničke pripadnosti. Dovoljno je bilo imati drugačije mišljenje – prema kreatorima nacionalističke politike – nacionalno nepoželjno, pa da se pokrenu progoni. U isto vreme stroga kontrola protoka informacija koje su odlazile u javnost dovela je do toga da dosta ljudi čak i sada tvrde da kako je istorijska istina u stvari „istorijska laž“. Milioni ljudi sa prostora Jugoslavije nisu bili dobro informisani, a i danas im se zamazuju oči o događajima koji su se odigrali za vreme rata. Višegodišnje odbacivanje istine o počinjenim zločinima i zverstvima, uporno prikazivanje samo sopstvenog stradalništva, doprineli su da kada se stanovništvo suoči sa istorijskim dokumentima koji ih vode ka istini odbijaju da u nju poveruju. Osećaj krivice, osećanje žrtve i ozlojeđenost su široko rasprostranjeni, a verovatno i intenzivirani zbog neuspeha u pokušajima da se utvrdi istina.²¹

SUMMARY

Until the disintegration of socialist Yugoslavia, there was not only due to the inability of the Communist Party to deal with political and economic problems but also in the fact that the country failed in front of the separate republican interests. In this way it is shown that the late 80's of the missing political will that held So, Yugoslavia, as a unified state, lost the battle for unity, because in the late 80's, there were no political will for it among the political elites. The early '90s, the federal system has ceased to exist, and Yugoslavia fell apart. Its collapse was caused by political,

²⁰ Gordy Eric D., What does it mean to break with the past?, Facing the Past, Facing the Future; University of Bologna 2005, p.90.

economic, religious and ethnic factors. Even the successful economic reforms could not preserve the land. Since the second half of the eighties anti-cohesive forces were particularly stronger in Slovenia, Croatia and Serbia. They were a mixture of national pride, local economic aspirations and historical religious and cultural antagonisms. All of these factors, each in its own way, influenced the disintegration of the state which is guided through the wars. Yugoslav federation could not keep any of the JNA or the Communist Party because they are both institutions found themselves in the chaos of inter-ethnic conflict.

Keywords: nationalism, media, political parties, Serbia, Croatia, international political relations, economy.